

NEMZETI
KÖZZSOLGÁLATI
EGYETEM
A HAZA SZOLGÁLATÁBAN

Hadtudományi Doktori Iskola

TÉZISFÜZET

Csiki Tamás

**A kelet-közép-európai államok védelmi együttműködési törekvései,
2008-2016**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető: Prof. Dr. Gazdag Ferenc

professor emeritus

Budapest, 2017

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
A kutatási probléma azonosítása	2
Kutatási célok.....	5
Hipotézis.....	5
Alkalmazott módszertan.....	6
A kutatás eredményei	8
Reakciók a védelmi szektor forrásszűkösségére.....	8
Változó fenyegetettség-percepció	8
A két többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezés értékelése	10
A stratégiai kultúrák összehasonlítása	11
A nemzeti stratégiai dokumentumok összehasonlítása.....	11
Az együttműködést segítő tényezők értékelése	12
Alternatív együttműködési keretek	13
Összegzett következtetés	13
Új tudományos eredmények.....	13
Az értekezés kutatási és tudományos eredményeinek felhasználhatósága	14
Főbb szakirodalmi források.....	16
A szerző témával kapcsolatban megjelent publikációi	18

Bevezetés

A bipoláris világrend felbomlását követő időszak európai biztonság- és védelempolitikai folyamatainak vizsgálata, ezen belül is a katonai képességek fenntartására és fejlesztésére vonatkozó kutatások igen széles szakirodalmi bázisra támaszkodhatnak. A katonai képességfejlesztés terén a többnemzeti együttműködés fokozását számos tényező motiválta: a változó biztonsági környezetből eredő kihívásokra adandó válaszok; a közös fellépési képesség és az európai stratégiai autonómia megteremtésének igénye; a csökkenő források, a védelmi infláció növekedése, a kutatás-fejlesztés nagy forrásigénye; és olykor szimbolikus indokok is.

A szakirodalom az európai szintű (regionális) védelmi együttműködések tanulmányozásának két irányú megközelítését mutatja: egyrésztől felülről lefelé (top-down) az intézményesített folyamatokat vizsgálja az Európai Unión belül (ami természetesen nem választható el organikusan a NATO-tól sem), másrészt alulról felfelé (bottom-up) a nemzeti szinten azonosított és összehangolt közös érdekeket és az ezek alapján megvalósuló gyakorlati programokat igyekeznek feltérképezni a kutatók.

A szubregionális – azaz az Európán belüli, a résztvevő államok kisebb csoportjai között kialakított – együttműködések az ezredforduló óta jelennek meg komolyabb hangsúllyal a nemzetközi szakirodalomban, még ha az egyes programok és szubrégiók között komoly eltéréseket is láthatunk. Folytak a tapasztalatokat összegző és összehasonlító kutatások, amelyek az együttműködést segítő és akadályozó tényezőket igyekeznek azonosítani, és új együttműködési kezdeményezésekre vetítve segítik azok fejlődését. Ezen belül a magyar érintettségű többnemzeti védelmi együttműködési formáknak kevés figyelmet szenteltek, a kelet-közép-európai együttműködési lehetőségek feltárása hiányterület.

A kutatási probléma azonosítása

Az átfogó, rendszerszintű vizsgálatokat kézzel fogható problémák indukálták: az 1990-es évek műveleti követelményei – és az Öböl-háborúban, majd a délszláv válság békekikényszerítő és stabilizációs műveleteiben tapasztalt képességhiányok – az európai és euroatlanti szövetségi rendszerben is előtérbe helyezték a többnemzeti képességfejlesztési kezdeményezéseket. Az európai haderőknek a hidegháborút követő időszakban végbement egyre nagyobb fokú „nemzetköziesedésére” mutatott rá Moskos, Williams és Segal, új jellemzőként azonosítva, hogy míg a NATO-n belül a hidegháború időszakában is

kialakítottak hadtest szintű többnemzeti formációkat, az azokhoz rendelt haderő-elemek nemzeti parancsnokság alatt maradtak, ezzel szemben az 1990-es évektől egyre alacsonyabb szinteken is megjelent az integráció, azaz egyrészt mélyebbé vált, másrészt többnemzeti struktúrákat és parancsnokságokat eredményezett. (Moskos – Williams – Segal, 2000)

Seth G. Jones a posztbipoláris világrendben az európai államok azon érdekének tulajdonítja a többnemzeti együttműködés erősödését, miszerint azok az új geopolitikai viszonyok között csökkenteni kívánták függőségüket az Egyesült Államoktól, egyszersmind erősíteni saját cselekvőképességüket, stratégiai autonómiájukat. (Jones, 2007) Frédéric Mérand, (Mérand, 2008), Sven Biscop (Biscop, 2013), valamint Major és Mölling (Major – Mölling, 2013) is azt hangsúlyozta – utóbbiak már a 2008-as gazdasági válság hatásait is látva –, hogy a nagyobb védelempolitikai, ezen belül képességfejlesztési együttműködés elengedhetetlen, ha az európai államok vissza akarják nyerni, illetve az Európai Unió meg akarja teremteni cselekvési képességét saját biztonsági környezetében. Erre tekintettel Missiroli, Rogers és Gilli az európai képességfejlesztés jövőképét vizsgálták. (Missiroli – Rogers – Gilli, 2013)

Anthony King a csökkenő pénzügyi forrásokkal magyarázza azt, hogy szükségszerűvé vált az európai haderők koncentrációja és nemzetköziesítése. (King, 2011) Michael Alexander és Timothy Garden azzal érveltek az ezredfordulót követően, hogy a gazdasági lépéskényszer az európai államok esetében olyan erős, hogy nem kerülhetik el a többnemzeti együttműködést, mert anélkül jelentős képességvesztést és hadiipari kapacitásvesztést szenvednek el. A szerzőpáros emellett rámutatott a védelmi infláció növekedésével fenntarthatatlanná váló beszerzésekre is, ami ellehetetleníti a teljes képességspektrumú haderők fenntartását. (Alexander – Garden, 2001) Keith Hartley azt hangsúlyozta, hogy a párhuzamosan futó, igen költséges védelmi kutatás-fejlesztési projektek, valamint a beszerzések esetén a nemzeti igényekre történő korlátozás akadályozzák a méretgazdaságosságot. (Hartley, 2008)

Az újonnan kialakított többnemzeti védelmi együttműködések az a meggyőződés hajtotta, hogy az új kihívások új képességeket is igényelnek, a szűkösebben rendelkezésre álló erőforrásokat pedig szorosabban összehangolt, mélyebben integrált védelempolitikával, képességfejlesztéssel lehet ellensúlyozni. Mint Németh Bence is rámutatott, „általánosságban elmondható, hogy az 1990-es évektől kezdődően az európai védelmi kooperációk alapvetően három okra voltak visszavezethetők: a védelmi költségvetések drasztikus csökkenése kezelésének igényére, a béketámogató műveletekben való részvételnek, mint új feladatnak a

megjelenésére, valamint a stabilitás kialakítására az új nemzetközi rendszerben, elsősorban bizalomerősítő és átláthatóságot fokozó lépésekkel.” (Németh, 2014:94)

Biscop és Coelmont azzal érvelt, hogy az európai haderők transzformációját elsősorban a kontinentális védelmi törekvések széttöredezettsége (nemzeti fókusz) lassítja, amire az integráció lehetne a válasz. (Biscop – Coelmont, 2013) Az elmúlt évtizedben ugyanakkor fokozottabb integrációt láthattunk a műveletek, a közös kiképzés és hadgyakorlatok, valamint a haderő-fejlesztési programok összehangolása terén is, aminek elsősorban az integrációs szervezetek, a NATO és az EU adtak keretet. (Matlary, 2009)

A bilaterális (kétoldalú) és minilaterális (kevés szereplős) védelmi együttműködések is számos példát láthattunk, (Bailes, 1999; Cottey, 1999 és 2000) melyek a hidegháború időszakába nyúlnak vissza. Az „északi államok” védelmi együttműködését (Nordic Defense Cooperation – NORDEFCO) ma már a legfejlettebb, legösszetettebb szubregionális védelmi együttműködési formának tekinthetjük Európában. (Bátora – Matlary, 2011)

Ezekhez képest a közép-európai szubregionális védelmi együttműködési kezdeményezések később jelentek meg, és a 2008-as gazdasági válság előtt nem kaptak érdemi nemzetközi figyelmet. A Közép-európai Védelmi Együttműködési Kezdeményezés 2010 októberétől (Molnár – Csiki, 2010; Csiki – Németh, 2012), a visegrádi négyek védelempolitikai együttműködése 2011 januárjától aktivizálódott, és ezt követően kapott egyre nagyobb szerepet a szakirodalomban, mind leíró, mind komparatív jelleggel, elsősorban a térség szakértői körében. (Kron – Balogh, 2012; Balogh, 2013; Madej, 2013; Valásek – Suplata, 2012; Suplata, 2013; Majer, 2015)

A magyar hadtudományi gondolkodók közül Németh Bence a londoni King’s College-ban folytatott úttörő kutatást az elmúlt években azzal kapcsolatban, hogy „Miért folytatnak szubregionális védelmi együttműködést az államok?” (Németh, 2017)

A hazai és nemzetközi szakirodalmi áttekintés alapján több olyan kérdés és módszertani megközelítés is azonosítható, amelyre eddig a kutató és elemző közösség nem fordított figyelmet, vagy csak részlegesen tette meg. Ilyen kétségtávol a visegrádi négyek védelempolitikai együttműködése, valamint a Közép-európai Védelmi Együttműködési Kezdeményezés összehasonlító értékelése a részes államok szemszögéből, azok védelempolitikája, stratégiai kultúrája alapján.

Éppen ezért értekezésem hat kutatási célkitűzés mentén ezt a két kelet-közép-európai, minilaterális többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezést és ezek részes államait vizsgálja a 2008-2016 közötti időszakban.

Kutatási célok

Kutatási céljaim a következők:

- 1) Azonosítani azokat a külső tényezőket, amelyek meghatározó mértékben hozzájárultak a többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezések felélénküléséhez, elmélyítéséhez Kelet-Közép-Európában 2008-2016 között.
- 2) Feltárni, hogy ezek nyomán milyen jellegű és mélységű védelmi együttműködési kezdeményezéseket alakítottak ki a 2008-2016 közötti időszakban Kelet-Közép-Európában Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia részvételével.
- 3) Elhelyezni a kezdeményezéseket a nemzetközi tapasztalatokat feldolgozó szakirodalom alapján a többnemzeti védelmi együttműködések rendszerében, intenzitási skáláján.
- 4) Értékelni a hét vizsgált ország stratégiai kultúrája, a vizsgált időszakban hatályos nemzeti stratégiai dokumentumai, szekunder szakértői forrásai alapján, hogy a többnemzeti védelmi együttműködés – belső tényezőként – milyen mértékben van jelen védelempolitikai gondolkodásukban, hagyományaikban.
- 5) Értékelni, hogy Tomas Valáseknek a többnemzeti védelmi együttműködések működőképességéhez hozzájáruló tényezőket azonosító szempontrendszer alapján a vizsgált többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezések rendelkeznek-e a sikeresség előfeltételeivel? (Valásek, 2011: 21-27)
- 6) Megvizsgálni és értékelni, hogy Magyarország számára a vizsgált együttműködési kezdeményezések megfelelő keretet jelentenek-e az ország stratégiai kultúrája és stratégiai célkitűzései alapján ahhoz, hogy a partnerállamokkal mély, állandó, strukturált védelmi együttműködést alakítson ki és folytasson, elmozdulva a védelmi integráció irányába.

Hipotézis

Az értekezésben a kutatási célkitűzésekkel összhangban az alábbi hipotézist és annak elemeit vizsgáltam: Bár

- (a) 2008 óta felélénkültek a regionális védelmi együttműködési kezdeményezések Kelet-Közép-Európában,
- (b) ezek eredménye korlátozott, és

(c) jelenleg nem azonosíthatók a részes államok körében azok az egyező stratégiai tényezők, amelyek a nemzetközi tapasztalatok alapján az együttműködés további elmélyítését eredményezhetik.

A hipotézis első elemének vizsgálata azoknak a biztonságpolitikai folyamatoknak az elemző-értékelő feltárásával és leírásával valósult meg, amelyek 2008 óta a biztonsági környezet drasztikus romlásában, valamint a forrásszűkösség hatásaiban nyilvánultak meg, és válaszlépésekre késztették a térség államait – tágabb értelemben pedig Európában (az Európai Unió) és a transzatlanti térségben (a NATO révén) intézményesített többnemzeti reakciókat is kiváltottak. Az értekezés eme első gondolati egysége arra a kérdésre is választ ad, hogy „Miért élénkültek fel a regionális védelmi együttműködési kezdeményezések Kelet-Közép-Európában 2008-2016 között?”

A hipotézis második elemének vizsgálata a többnemzeti védelmi együttműködési formák kialakításában rejlő elméleti lehetőségek és a gyakorlatban Kelet-Közép-Európában megvalósított védelmi együttműködési formák összevetésével valósult meg, mely alapján jól láthatóvá vált az eredmények korlátozottsága, illetve az azokban rejlő továbblépési lehetőségek. Az értekezés eme második gondolati eleme arra a kérdésre ad választ, hogy „Milyen eredményeket értek el a kelet-közép-európai államok a védelmi együttműködés területén 2008 óta, és mely irányokban, területeken mélyíthető tovább ez az együttműködés?”.

A hipotézis harmadik elemének vizsgálata a Tomas Valásek által azonosított, a többnemzeti védelmi együttműködés sikerét elősegítő feltételrendszerre alapul (Valásek, 2011), amely az egyező és eltérő tényezőket vizsgálja a két keretrendszerben résztvevő hét ország együttműködési képessége, jellemzői terén. Ezáltal arra a kérdésre kívánok választ adni, hogy „Miért maradtak korlátozottak a kelet-közép-európai államok védelmi együttműködési törekvései 2008-2016 között?”

Alkalmazott módszertan

Az értekezésben egyrészt azt vizsgáltam meg, hogy a 2008-2016 közötti időszakban hogyan jelent meg a többnemzeti védelmi együttműködés a kelet-közép-európai államok stratégiai gondolkodásában, másrészt pedig, hogy ezek milyen jellegű törekvésekben öltöttek testet, és milyen szintű gyakorlati együttműködést eredményeztek, valamint milyen perspektíva áll ezek előtt?

Ennek keretét a következők elemek adták: a vizsgálat tárgyát többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezések képezték, melyek földrajzi fókuszja Kelet-Közép-Európa volt a 2008-2016 közötti időszakban, amikor a védelmi együttműködési törekvések felélénkülését és eredményeit vizsgáltam minilaterális keretek között, stratégiai nézőpontból. Értekezésem tehát (1) a visegrádi együttműködést és (2) a Közép-európai Védelmi Együttműködést, valamint azok részes államait vizsgálta az alábbi módszertani pillérek alapján:

- 1) A biztonsági környezet értékelése: A kelet-közép-európai államok védelmi szektorára hatást gyakorló 2008 után kialakult forrásszűkösség időszakát; valamint a biztonságpercepciójukat befolyásoló, 2014-től megerősödő kelet-európai orosz nagyhatalmi jelenlét (a katonai erő Ukrajna elleni alkalmazásának) hatását a folyamatelemzés módszerével vizsgáltam.
- 2) A két kelet-közép-európai együttműködési kezdeményezés fejlődését folyamatelemzéssel, eredményeit pedig a tartalmi elemek összevetésével vizsgáltam. Jean-Pierre Maulny és Fabio Liberti munkájára alapozva (Maulny – Liberti, 2008), azt kiegészítve (Csiki – Németh – Tóth, 2012) a többnemzeti védelmi együttműködésnek négy fő fajtájához (1) a képességek megosztása, (2) a képességek csoportosítása, (3) a képesség-csoportosítás beszerzésen keresztül (ezen belül közös beszerzés, illetve eszköz közös kifejlesztése által), valamint (4) a szerep- és feladatmegosztás mértékét az együttműködés eredményét.
- 3) Azt, hogy a többnemzeti védelmi együttműködés milyen mértékben van jelen – belső tényezőként – a két kezdeményezés részes államainak – Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia – védelempolitikai gondolkodásában, stratégiai kultúrájuk (Csiki – Tóth, 2013) és nemzeti stratégiai dokumentumaik összehasonlításával, tartalomelemzéssel (Csiki – Tóth, 2013) vizsgáltam.
- 4) Végül, a részes államok együttműködését elősegítő tényezőket Tomas Valášek szempontrendszerén alapján komparatív szemlélettel értékeltem. (Valášek, 2011).

A kutatás eredményei

1. Reakciók a védelmi szektor forrásszűkösségére

Az értekezésben a szakirodalmi áttekintést és a vizsgálati keretek tisztázását követően elsőként a 2008-2013 közötti időszak forrásszűkösségét és annak átfogóan az európai védelmi szférára gyakorolt hatásait elemeztem. Egyes kiemelt példák vizsgálatán keresztül azokat a trendeket vizsgáltam és mutattam be, amelyek 2008 után a gazdasági válság hatására a védelmi szférában végrehajtott „válságkezelő tevékenység” részeként voltak tapasztalhatóak az európai haderők körében, ezáltal szemléltetve, hogy belső tényezőként mi ösztönözhetette a többnemzeti védelmi együttműködés fokozását Európában és ezen belül Kelet-Közép-Európában.

Az európai államok védelempolitikai „válságkezelő lépései” ebben az időszakban széles palettán mozogtak az ad hoc létszám- és eszközcsökkentéstől a modernizációs programok módosításán át egészen az átfogó haderő-átalakításig. A közös elem – néhány kivételtől eltekintve – a csökkentés volt: a források, a képességek és az ambíciószint csökkentése. Ezzel szemben fogalmazták meg nemzetállami, regionális és szövetségi szinten is a képességvesztést ellensúlyozó, többnemzeti együttműködésen – adott esetben költségmegosztáson vagy közös finanszírozáson – alapuló képességfejlesztési kezdeményezéseket és programokat.

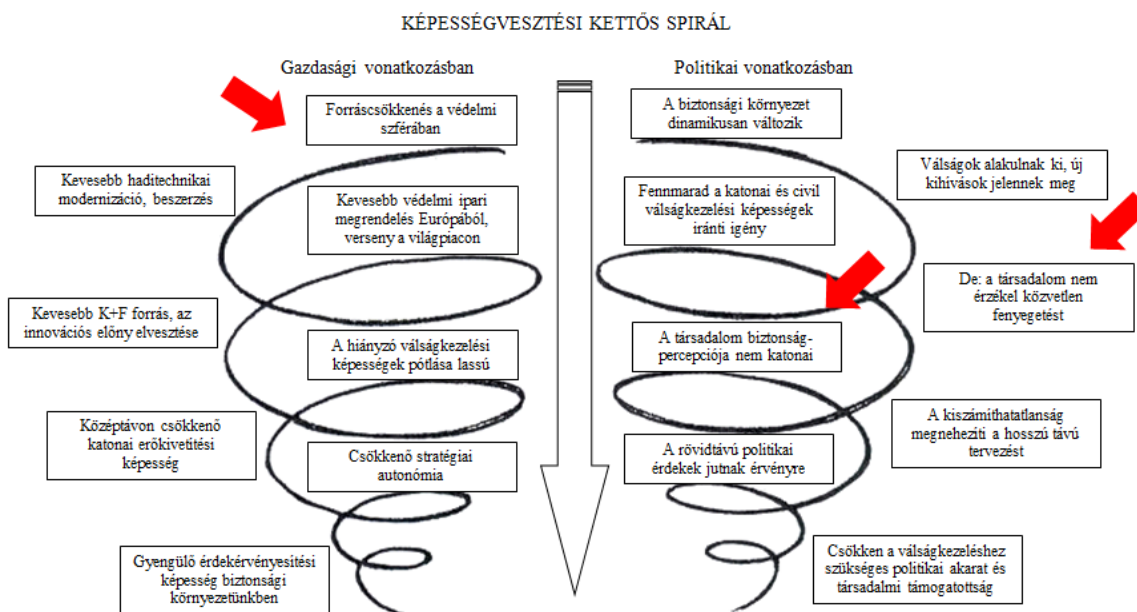
2. Változó fenyegetettség-percepció

A külső tényezőként illetően az értekezés harmadik fejezete arra világított rá, hogy a kelet-közép-európai államok közvetlen biztonsági környezete és ebből eredően katonai fenyegetettség-percepciója megváltozott 2014-2016 között, és az új kihívásra adott válaszok hozzájárultak a többnemzeti védelmi együttműködési törekvések felélénküléséhez térségünkben.

E tekintetben azt láthattuk, hogy Európa 2008-tól általánosságban is romló biztonsági környezetében 2014-től állt be drasztikus változás, amikor új kihívások és fenyegetések jelentek meg: a keleti stratégiai irányból Oroszország Ukrajnával szembeni agressziója, délről-délkeletről az „Iszlám Állam” és a terrorizmus, illetve a tömeges migráció erősítették meg az európai társadalmak fenyegetettség-érzetét, Kelet-Közép-Európa legtöbb országában pedig a katonai fenyegetettség-érzetet is megteremtették. Az orosz nagyhatalmi törekvések, amelyekhez – a 2008-as grúz-orosz háborút követően már második alkalommal 2014-ben (és azóta) Ukrajnában – a katonai erő használata is társult, új helyzetet teremtettek Kelet-Közép-

Európa több országa számára, közülük is kiemelten a Baltikum és Lengyelország, illetve kisebb mértékben Románia és Bulgária számára. A Krím-félsziget orosz annektálása, majd a szeparatista konfliktus kirobbantása és életben tartása Kelet-Ukrajnában egyértelműen rávilágított a térség államai számára, hogy az orosz stratégiai célokban a nemzetközi jogi normák és kötelezettségek nem bírnak visszatartó erővel, a kis államok számára pedig a nagyhatalmi garanciák sem jelenthetnek abszolút és feltétlen védelmet. Ennek hatására a térség több államában is a lakosság fenyegetettség-percepciója Oroszországgal kapcsolatban – elsősorban a történelmi tapasztalatok nyomán – kikényszerítette a határozott válaszlépéseket, immár katonai téren is.

Az Európa biztonságában meghatározó szerepet játszó két integrációs szervezet, a NATO és az Európai Unió is reagált e változásokra. A NATO tagállamai 2014-es newporti csúcstalálkozójukon a szövetség elrettentő, reagáló és kollektív védelmi képességeinek megerősítéséről, valamint a tagállamok védelmi kiadásainak növeléséről döntöttek, a 2016-os varsói csúcstalálkozón pedig az előretolt megerősített katonai jelenlét fenntartásáról határoztak hat kelet-közép-európai ország területén. Az Európai Unió 2013 decemberében vette fel újra napirendjére a védelempolitikai kérdéseket, ami 2016-ra a Globális Külügyi Stratégia elfogadásában és az Európai Biztonság- és Védelempolitika felélénkítését célzó javaslatcsomagban öltött testet.

A „képeségvesztési kettős spirál” (2008-2014) és lehetséges megtörési pontjai napjaink biztonsági környezetében (2016)
/Saját ábra/

Ezáltal 2016-ra a „képességvesztési kettős spirál” kedvezőtlen folyamatai a két fő területen, a politikai szándék, illetve a pénzügyi források hiányát illetően bizonyos mértékben megtörttek, és kialakult a katonai képességek stabilizálásának, egyes területeken újbóli megerősítésének vagy újonnan történő kialakításának határozott szándéka.

E folyamatokkal – és a szövetségesek politikai nyomásgyakorlásával – többnyire összhangban a kelet-közép-európai államok többsége esetében is megkezdődött a nemzeti védelempolitika újraértékelése, a haderő-fejlesztési tervek átgondolása, a védelmi kiadások növelése és a többnemzeti együttműködési formák megerősítése.

3. A két többnemzeti védelmi együttműködési kezdeményezés értékelése

A visegrádi államok védelempolitikai együttműködésével és a Közép-európai Védelmi Együttműködési Kezdeményezéssel kapcsolatban a nemzetközi tapasztalatok alapján azt állapítottam meg, hogy a visegrádi államok esetében a képességek megosztása és a képességek csoportosítása az a két „szint”, amelyet eddig a védelmi együttműködés terén elértek:

- A visegrádi együttműködés esetében a többnemzeti képzés, kiképzés és hadgyakorlatok során a kormányok megtartják a többnemzeti hozzájáruláshoz biztosított részük feletti nemzeti döntési hatáskört. Így az együttműködés kevésbé költséghatékony, mert a költségek is őket terhelik a szerepvállalás arányában. Alapszinten ez a képességek megosztása, amelyek nemzeti haderőstruktúrán és képességeken alapulnak, és nincsenek külön nemzetközi mechanizmusba, integrált struktúrába szervezve. Ennél magasabb szintű a V4 EU Harccsoportba szervezett együttműködés, amely egy szinttel intenzívebb, a „képességek csoportosítása” kategóriába esik. Ebben az esetben a nemzeti képességeket egy struktúrába szervezik, amely saját többnemzeti parancsnoksággal rendelkezik, de a részt vevő államok által biztosított katonai alakulatok az államok saját fennhatóságában maradnak. A képesség feletti irányítás így továbbra is nemzeti hatáskörben marad, de az integrált és koordinált tervezés csökkenti a személyi és logisztikai költségeket. Mindennek fényében a visegrádi együttműködésre vonatkozóan igazoltnak tekinthető, hogy annak eredménye korlátozott maradt, mert a vizsgált időszakban a V4-ek nem jutottak el a közös beszerzéseikig, vagy a szuverenitás megosztásával járó szerep- és feladatmegosztásig.
- Ehhez képest a Közép-európai Védelmi Együttműködési Kezdeményezés egyértelműen csak azt az első „bevezető” szintet érte el, amire megfelelő politikai

akarattal a mélyebb együttműködés épülhet, azaz a (növekvő intenzitási sorrendben) lehetséges formák közül (képességek megosztása – képességek csoportosítása – csoportosítás beszerzésen keresztül – szerep- és feladatmegosztás) a „képességek megosztása” kategóriába esik. A CEDC hat részes állama által kialakított védelmi együttműködési formák célja olyan közös képességek létrehozása, amelyek nemzeti haderőstruktúrán és képességeken alapulnak, és nincsenek integrált struktúrába szervezve. Ezekben az esetekben az irányítás a nemzeteknél maradt, de a költségek is őket terhelték a szerepvállalás arányában. Költségmegtakarítást a többnemzeti képzés, kiképzés és fenntartás koordinációja, logisztikai háttérének egyszerűsítése, illetve a hatékonyságnövelés érdekében végrehajtott információcsere eredményez(het)ett. Így a CEDC-re vonatkozóan is igazoltnak tekinthető, hogy az együttműködés eredménye korlátozott maradt.

4. A stratégiai kultúrák összehasonlítása

A hét ország stratégiai kultúrájának vizsgálatakor számos hasonlóságot és néhány fontos különbséget azonosítottam. Így például egy állam az ENSZ (Ausztria), kettő hangsúlyosan a NATO (Lengyelország, Csehország), míg a többi négy részben a NATO, részben az EU keretein belül kívánja megvalósítani nemzeti védelempolitikai céljait, és e szervezetek tevékenységeihez is kötődik a nemzetközi szinten (válságkezelés). Több ország hangsúlyozza a kétoldalú stratégiai partnerséget az Egyesült Államokkal, azonban ezért elsősorban Lengyelország tesz gyakorlati lépéseket. Változó a területvédelem és a nemzetközi válságkezelés közötti hangsúly, e téren is Lengyelország képviseli az egyik végletet a területvédelem elsődlegességével. Több kisállam pedig olyan korlátozott képességekkel rendelkezik, hogy önállóan nem lenne képes közvetlen földrajzi környezetén kívül tevékenykedni. Amikor erre mégis sor kerül, eltérőek a műveleti mandátumok, a nemzeti korlátozások. Emellett részben eltér a nemzetközi ambíciók földrajzi fókuszja Kelet-Európától a Balkánon át néhány esetben a Közel-Keletig és Afrikáig, ami megnehezíti az együttműködést még olyan esetekben is, amikor nagy szövetséges államokkal együtt vesznek részt műveletekben.

5. A nemzeti stratégiai dokumentumok összehasonlítása

A nemzeti stratégiai dokumentumok vizsgálata alapján a térség hét vizsgált államának védelempolitikai elképzeléseiben és terveiben ugyancsak azonosíthatóak hasonlóságok és különbségek. Ezek mind a rendelkezésre álló és fejlesztendő katonai képességek, mind a

politikai szándék terén meghatározzák a regionális együttműködési lehetőségek jövőképét. Biztonságértelmezésük átfogó jellege, a katonai mellett a nem-katonai, aszimmetrikus fenyegetések és kihívások percepciója általános és közös jellemző, valamint mindenhol tapasztalható a fegyveres erők nemzetközi keretekben történő, válságkezelő célú alkalmazására való hajlandóság, valamint a fegyveres erők modernizációjának célja.

A stratégiai dokumentumok tekintetében is kiugró Lengyelország fenyegetettség-percepciója (Oroszországgal szemben), amely alátámasztja a stratégiai kultúrák vizsgálatánál is azonosított jellemzőket, és e tekintetben a térség minden más vizsgált államától elkülönül. Hasonlóképpen „kilóg a sorból” Ausztria a kvázi semlegesség fenntartásával, békeműveletek terén az erős ENSZ-kötődéssel, és a közép-európai közegben erős hangsúlyú EU-preferenciájával, ami a többi államot kevésbé jellemzi. Viszonylag széles spektrumon szerepelnek a haderő-fejlesztési prioritások (ahol definiálnak ilyen, illetve nem teljes általánosságban kívánnak modernizálni mindent), amelyek szinte mindenhol kiemelten szem előtt tartják a NATO interoperabilitást, ugyanakkor közel sem minden esetben nyitottak ezek többnemzeti fejlesztésére. A többnemzeti képességfejlesztés igénye a nagy – így egy-egy ország számára túlzottan költséges – fegyverrendszerek esetén kap hangsúlyt.

A stratégiai dokumentumok elemzése alapján a legnagyobb hajlandóságot és ehhez kapcsolódó célzott elképzeléseket osztrák részről látjuk, ugyanakkor maguk a közép-európai védelmi együttműködési kezdeményezések sem jelennek meg nevesítve minden ország stratégiai dokumentumaiban, ami kérdéseket vet fel az együttműködési szándék komolyságáról – még akkor is, ha a visegrádi országok már 2014-ben közös hosszú távú stratégiai terveket fogalmaztak meg.

6. Az együttműködést segítő tényezők értékelése

A többnemzeti védelmi együttműködést – a nemzetközi tapasztalatok alapján – elősegítő hét tényező értékeléséből az a következtetés vonható le, hogy eltéréseket láthatunk a két együttműködési keretben részt vevő hét ország között. Legfeljebb középszintű az országok (lakossága) közötti bizalom és szolidaritás, eltérő a haderők mérete (Szlovénia és Lengyelország a két szélsőség) és azok jellemzői (elsősorban a haderőmodernizációt és műveleti képességeket illetően), nem beszélhetünk a védelmi ipari szereplők egyenlő versenyhelyzetéről (Lengyelország, Csehország, Ausztria lényegesen jobb pozícióban van, mint a többi), és több ország esetében mérsékelt vagy komoly kockázatként merül fel a korrupció a védelmi szférában.

7. Alternatív együttműködési keretek

Látva a két közép-európai védelmi együttműködési kezdeményezés korlátjait, felmerülhet alternatív együttműködési irányok és az azokban rejlő lehetőségek és akadályok vizsgálatának igénye, amit az értekezés negyedik fejezetében külön esettanulmányokként vizsgáltam meg. A lengyel vezető nemzeti szereppel számoló „közép-európai” (gyakorlatilag V4) stratégiai irány jellemzői „területvédelmi modellként” foglalhatók össze. Az olasz vezető nemzeti szereppel kalkuláló „déli stratégiai irány” mint „staus quo modell” írható le, míg a „nyugati” stratégiai irány, a német együttműködés „hadiipari modernizációs modell” jelenthet a magyar nemzeti érdekek szempontjából – természetesen mindegyik eltérő lehetőségeket és érdekütközéseket hordozva magában. Ezek részletesebb feltárása mindenképpen további kutatást, mélyebb szakpolitikai figyelmet igényel.

8. Összegzett következtetés

Összességében levonhatjuk azt a következtetést, hogy a visegrádi együttműködés tagjai esetében egyértelmű, átláthatóan megfogalmazott védelempolitikai célkitűzéseket látunk a 2014-ben elfogadott hosszú távú stratégia nyomán, azonban az együttműködési szándék hitelességére árnyékot vetnek a nemzeti védelempolitikai programok végrehajtásának hiányosságai (elsősorban a modernizáció terén) – Lengyelország kivételével. Ilyen közép- vagy hosszú távra szóló közös célkitűzéseket a CEDC tagállamai nem fogalmaztak meg, így esetükben még kevésbé beszélhetünk az együttműködés jelenlegi szintjén strukturáltságról, valamint a stratégiai szintű, hosszú távú együttműködési szándék azonosításáról védelmi területen.

Új tudományos eredmények

A kelet-közép-európai államok két védelmi együttműködési keretrendszerét vizsgáló értekezésem az alábbi új tudományos eredményeket tartalmazza:

1. **Feltártam és összegeztem** azokat a védelempolitikai folyamatokat, melyek a 2008-as válság gazdasági és politikai hatásaiként számos európai állam katonai képességeinek csökkenését eredményezték, és amelyet összegezve a 2008-2013 közötti időszakra vonatkozóan a „képességvesztési kettős spirál” modelljével írtam le.
2. **Azonosítottam** azt a védelempolitikai tényezőt, amely döntő fordulatot idézett elő a kelet-közép-európai államok védelempolitikai magatartásában 2014 után, és döntően

hozzájárult a „képességvesztési kettős spirál” megtöréséhez, a katonai képességek megerősítéséhez nemzeti és szövetségi (NATO) szinten: a térség egyes államai által érzékelt orosz katonai fenyegetést.

3. **Igazoltam**, hogy a visegrádi együttműködés és a Közép-európai Védelmi Együttműködés eredménye 2008-2016 között a fenti két tényező kölcsönhatásában is korlátozott maradt és azonosítottam ennek okait.
4. **Kvalitatív alkalmazott kutatás során összehasonlítottam** a fenti két védelmi együttműködési kezdeményezés hét részes kelet-közép-európai országának stratégiai kultúráját, valamint 2008-2016 között hatályos nemzeti stratégiai dokumentumait, **és komparatív módon értékeltem** a többnemzeti védelmi együttműködés előfeltételeinek meglétét, rámutatva a hiányosságokra.
5. **Igazoltam**, hogy jelenleg nem azonosíthatók a részes államok körében azok az egyező stratégiai tényezők, amelyek a nemzetközi tapasztalatok alapján a védelmi együttműködés további elmélyítését eredményezhetik.

Az értekezés kutatási és tudományos eredményeinek felhasználhatósága

Az elvégzett kutatás alapján elkészített értekezés eredményei az alábbi területeken használhatók fel:

- (1) Szakpolitikai területen: Az értekezés stratégiai szintű képet alkot a közép-európai többnemzeti képességfejlesztés együttműködési kereteiről és az együttműködési formák jellemzőiről. Feltárja a magyar védelempolitika közép-európai regionális beágyazottságának, a többnemzeti védelmi együttműködés bővítésének és mélyítésének motivációit és segítő tényezőit, valamint számos akadályát. Ezen ismeretek elősegítik a többnemzeti együttműködés koordinációját a jövőben, amennyiben a védelempolitikai és védelmi tervezési területen felhasználják azokat. A regionális képességfejlesztés eredményességét segítő tényezők ismerete növeli a szakpolitikai tervezés hatékonyságát és segíti a nemzetközi egyeztetés folyamatát, míg az akadályok azonosítása segítheti azok elhárítását, áthidalását.
- (2) Alkalmazott kutatásokban: Az értekezés Magyarországon eddig nem, vagy csak töredékesen kutatott területtel – a közép-európai minilaterális védelmi együttműködési kezdeményezésekkel – foglalkozik, így részben feltáró jellegű, részben pedig a nemzetközi szakirodalomba beágyazva és az elmúlt évek alapkutatásaihoz szorosan

kapcsolódva szintetizáló, elemző és értékelő jellegű. Komparatív kutatómódszertana – elsősorban a minilaterális védelmi együttműködési keretek és a stratégiai kultúra vizsgálata terén – a magyar hadtudományban újszerű, a szerző és szűk szakmai köre által végzett alap- és alkalmazott kutatások eredményét képezi, és más ilyen jellegű, fókuszú és tematikájú alkalmazott kutatásokhoz biztosíthat mintát, módszertani alapot.

- (3) Oktatásban: A kutatás során feltárt és szintetizált nemzetközi szakirodalmi források beemelése a magyar hadtudományi, szűkebb értelemben biztonság- és védelempolitikai képzési területre olyan új ismereteket biztosít a jövő szakembereinek a védelmi szférában, amelyekre már rövid távon is növekvő igény mutatkozhat. Hasonlóképpen, az értekezés ismeretanyagának és forrásainak jelentős részét magyar nyelven eddig nem publikálták és a magyar szakirodalomban nem szerepeltek, így ezek a képzési tematikák aktualizálásakor felhasználhatók.

Az értekezést és annak eredményeit ezért a témához kapcsolódó alkalmazott kutatásokat folytatók, a szakpolitikai területen dolgozók, valamint a graduális, posztgraduális felsőoktatásban részt vevők figyelmébe ajánlom.

Főbb szakirodalmi források

- ALEXANDER, Michael – GARDEN, Timothy: The Arithmetic of Defence Policy. *International Affairs*, 87. évf., 2001/3. szám, 509-529. o.
- BALOGH István: Magyarország és a visegrádi országok biztonságpercepciója: hasonlóságok és különbségek. *MKI Tanulmányok*, 2013/20.
- BALOGH, István: The Short-Term Future and the Methodology of Visegrád Defence Cooperation. In: *Panorama of the Global Security Environment 2013*; Centre for European and North Atlantic Affairs, Bratislava, 2013.
- BÁTORA, Jozef – MATLARY, Janne Haaland: Regional Security Integration: Nordic and Visegrad Approaches. *Working Papers 2011/2.*, Insitute of European Studies and International Relations, Bratislava, 2011.
- BIEHL, Heiko – GIEGERICH, Bastian – JONAS, Alexandra (Eds.): *Strategic Cultures in Europe. Security and Defence Policies Across the Continent*. Springer, Berlin, 2013
- BISCOP, Sven – COELMONT, Jo: Military CSDP: The Quest for Capability. In: BISCOP, Sven – WHITMAN, Richard G. (Eds.): *The Routledge Handbook of European Security*. Routledge, Oxon, 2013. 78-90. o.
- BISCOP, Sven (Ed.): *E Pluribus Unum? Military Integration in the European Union*. Royal Institute for International Relations, Brüsszel, 2005.
- BODNÁROVÁ, Barbora: Visegrad Four Battle Group 2016: Run-up to Visegrad Four NATO Response Force 2020? *CENAA Policy Papers*, 2013/6. Center for European and North Atlantic Affairs, Bratislava, 2013.
- BUDAI Ádám: Magyarország regionális érdekérvényesítési lehetőségei a Smart Defence koncepció keretében. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 101-116. o.
- CLARK, Wesley – LUIK, Jüri – RAMMIS, Egon – SCHIRREFF, Richard: *Closing NATO's Baltic Gap*, [online], ICDS, 2016. május. Elérhető: https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/ICDS_Report-Closing_NATO_s_Baltic_Gap.pdf [2017. 01. 30.]
- COTTEY, Andrew: Europe's New Sub-Regionalism. *The Journal of Strategic Studies*, 23. évf., 2000/2. szám, 23-47. o.
- COTTEY, Andrew (Ed.): *Sub-Regional Cooperation in the New Europe – Building Security, Prosperity and Solidarity from the Barents to the Black Sea*. Macmillan Press, Basingstoke, 1999
- Defense Expenditures of NATO Countries (2009-2016), NATO, 2017. 03. 13. [online]
- EDA Collective and National Defence Data, 2005-2014. Defence Data Portal, 2017. [online]
- Framework for Enhanced Visegrad Defence Planning Cooperation. Visegrád, 2014. 03. 14. [online]
- GIEGERICH, Bastian – NICOLL, Alexander (Eds.): *European Military Capabilities: Building Armed Forces for Modern Operations*. IISS, London, 2008.
- GIEGERICH, Bastian: Budget Crunch: Implications for European Defence. *Survival*, 52. évf., 2010/4. 87–98. o.
- GYÁRFÁSOVÁ, Olga – MESEZNIKOV, Grigorij: 25 Years of the V4 as Seen by the Public. Institute for Public Affairs, Bratislava, 2016.
- JONES, Seth G.: *The Rise of European Security Cooperation*. Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- KING, Anthony: *The Transformation of Europe's Armed Forces: From the Rhine to Afghanistan*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- KUCHARCZYK, Jacek – MESEZNIKOV, Grigorij (Eds.): *Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States' Reactions to the Russia – Ukraine Conflict*. Heinrich Böll Stiftung, Warsaw, 2015.

- LARRABEE, F. Stephen – JOHNSON, Stuart E.– WILSON, Peter A. et al.: *NATO and the Challenges of Austerity*. RAND, Santa Monica, CA, 2012.
- Long Term Vision of the Visegrad Countries on Deepening their Defence Cooperation. Visegrád, 2014. 03. 14. [online]
- MAJER, Marian (Ed.): *DAV4 III Expert Group Report: From Bullets to Supersonics: V4 on the Brink of Industrial Cooperation*. Central European Policy Institute, Bratislava, 2015.
- MAJOR, Claudia – MÖLLING, Christian – VALÁSEK, Tomas: *Smart but Too Cautious: How NATO Can Improve its Fight Against Austerity*. *Center for European Reform Policy Brief*, 2012.
- MARRONE, Alessandro – DE FRANCE, Olivier – FATTIBENE, Daniele (Eds.): *Defense budgets and cooperation in Europe: Developments, trends and drivers*, [online], Istitutio Affari Internazionali, 2016. január
- MILO, Daniel – KLINGOVÁ, Katarína – HAJDU, Dominika: *Globsec Trends 2017*. Globsec Policy Institute, Bratislava, 2017.
- MOLNÁR Dóra – SZILVÁGYI Tibor: *Magyarország stratégiai környezetének értékelése. A szomszédos országok védelmi stratégiái és haderőinek műveleti alkalmazása*. Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Budapest, 2016.
- MOSKOS, Charles C. – WILLIAMS, John Allen – SEGAL, David R.: *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. Oxford University Press, Oxford, 2000.
- MÖLLING, Christian – BRUNE, Sophie-Charlotte: *The Impact of the Financial Crisis on European Defence*. European Parliament, Brussels, 2011.
- NÉMETH Bence: Magyarország szerepe a regionális biztonsági-védelmi együttműködésekben. In: CSIKI Tamás – TÁLAS Péter (szerk.): *Magyar biztonságpolitika, 1989-2014 – Tanulmányok*. NKE NI, Budapest, 2014, 93-106. o.
- NÉMETH, Bence: *Outside the NATO and the EU: Sub-Regional Defence Co-operation in Europe*. PhD Dissertation, King's College, London, 2017. (kézirat)
- O'DONNELL, Clara Marina (Ed.): *The Implications of Military Spending Cuts for NATO's Largest Members*. *Brookings Analysis Paper*, 2012. július.
- RÁCZ, András: *Divided Stands the Visegrad? FIIA Briefing Paper 158*. 2014 június
- ROGERS, James – GILLI, Andrea: *Enabling the Future. European Military Capabilities 2013-2025: Challenges and Avenues*. EU ISS, Brüsszel, 2013.
- SCHMITT, Gary J.: *Poland, Hungary and the Czech Republic. The Security Record of „New Europe”*. American Enterprise Institute, 2016 november.
- SUPLATA, Milan (Ed.): *DAV4 II Expert Group Report on Visegrad Defence Collaboration. From Battlegroup to Permanent Structures*. Central European Policy Institute, Bratislava, 2013.
- SZENES Zoltán: A visegrádi védelempolitika fejlődése (1.) *Honvédségi Szemle*, 144. évf., 2016/6. szám, 3-20. o.
- SZENES Zoltán: A visegrádi védelempolitika fejlődése (2.) *Honvédségi Szemle*, 144. évf., 2017/1. szám, 3-23. o.
- VALÁSEK, Tomas – SUPLATA, Milan (Eds.): *DAV4 – Towards a Deeper Visegrad Defence Partnership*. Central European Policy Institute, Bratislava, 2012.
- VALÁSEK, Tomas: *Prospects for Deeper Visegrád Collaboration*. Centre for European Reform, 2012. 08. 01. [online] Elérhető: <http://www.cer.org.uk/in-the-press/prospects-deeper-visegr%C3%A1d-defence-collaboration> [2017. 04. 10.]
- VALÁSEK, Tomas: *Surviving Austerity – The Case for a New Approach to EU Military Collaboration*. Centre for European Reform, Brüsszel, 2011.
- WEISS, Tomáš: *Visegrád Battlegroup: A Flagship That Should Not Substitute For Real Defence Cooperation*. *V4 Revue*, 2012. 06. 04.

A szerző témával kapcsolatban megjelent publikációi

- CSIKI Tamás: A válság mérhető hatása: a globális és regionális védelmi kiadások trendjei 2011-ben. *SVKK Elemzések*, 2012/8. [online], Elérhető: http://hhk.uni-nke.hu/downloads/kozpontok/svkk/Elemzesek/2012/SVKK_Elemzesek_2012_8.pdf [2017. 01. 13.]
- CSIKI Tamás: A német védelempolitika régi-új alapjai és felépítménye. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 5. évf., 2012/3. szám, 49-70. o.
- CSIKI Tamás: Az Európai Tanács közös biztonság- és védelempolitikai csúcstalálkozójának háttere és eredményének értékelése. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 8. évf., 2014/1. szám, 48-63. o.
- CSIKI Tamás: Az új Nemzeti Katonai Stratégia a nemzetközi tapasztalatok tükrében. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 45-61. o.
- CSIKI Tamás: A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 77-100. o.
- CSIKI Tamás: Miért marad továbbra is visszafogott a német védelempolitika? *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/5. szám, 97-110. o.
- CSIKI Tamás: Kísérlet a magyar védelmi ipar felélesztésére Magyarországon? In: CSIKI Tamás – TÁLAS Péter (szerk.): *Magyar biztonságpolitika, 1989-2014 – Tanulmányok*. NKE NI, Budapest, 2014, 127-142. o.
- CSIKI Tamás: Az első Gyurcsány-kormány külpolitikája, 2002-2004. In: GAZDAG Ferenc (szerk.): *A magyar külpolitika 1989-2014*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Nemzetközi Intézet, Budapest, 2014, 175-187. o.
- CSIKI Tamás: A második Gyurcsány-kormány és a Bajnai-kormány külpolitikája, 2006-2010. In: GAZDAG Ferenc (szerk.): *A magyar külpolitika 1989-2014*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Nemzetközi Intézet, Budapest, 2014, 187-213. o.
- CSIKI Tamás: A második Orbán-kormány külpolitikája, 2010-2014. In: GAZDAG Ferenc (szerk.): *A magyar külpolitika 1989-2014*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Nemzetközi Intézet, Budapest, 2014, 213-249. o.
- CSIKI Tamás: Lessons learnt and unlearnt. Hungary's 15 years in NATO. In: CZULDA, Robert – MADEJ, Marek (Eds.): *Newcomers no more? Contemporary NATO and the Future of the Enlargement from the Perspective of "Post-Cold War" members*. International Relations Research Institute – Jagello 2000, Warsaw, 2015, 59-72. o.
- CSIKI Tamás: Breaking the Dual Spiral of Diminishing Capabilities. In: *Panorama of the Global Security Environment 2015-2016*. Centre for European and North Atlantic Affairs, Bratislava, 2016, 101-111. o.
- CSIKI, Tamás – KORDOWSKI, Mariusz – NAD, Jaroslav et al: *Defence Resources Management System in Visegrad Group*. NCSS, Warsaw, 2016.
- CSIKI Tamás – MOLNÁR Ferenc – VARGA Gergely: Az Egyesült Államok védelmi stratégiai irányváltásának háttere, elemei, valamint hatása Európára és Magyarországra. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 96-110. o.
- CSIKI Tamás – NÉMETH Bence – TÁLAS Péter: A többnemzeti katonai képességfejlesztésről a Közép-európai Védelmi Együttműködési Kerekasztal kapcsán. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 5. évf., 2012/5-6. szám, 124-132. o.
- CSIKI Tamás – NÉMETH Bence: Multinational development of military capabilities: Recommendations for the Central European Roundtable for Defense Cooperation. *European Geostrategy, Long Post*, 2012/6., [online], 2012. 06. 13. Elérhető:

<https://www.europeangeostrategy.org/2012/06/multinational-development-military-capabilities/>
[2017. 01. 12.]

CSIKI Tamás – NÉMETH Bence: Perspectives of Central European Multinational Defence Cooperation: A New Model? In: *Panorama of the Global Security Environment 2013*; Centre for European and North Atlantic Affairs, Bratislava, 2013.

CSIKI Tamás – TÁLAS Péter – VARGA Gergely: A NATO walesi csúcstalálkozójának napirendje és értékelése. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 112-128. o.

CSIKI Tamás – TÁLAS Péter – VARGA Gergely: Kelet-közép-európai perspektívák 2030-ig. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf., 2014/2. szám, 36-44. o.

CSIKI Tamás – TÁLAS Péter: A magyar stratégiai kultúráról. In: CSIKI Tamás – TÁLAS Péter (szerk.): *Magyar biztonságpolitika, 1989-2014 – Tanulmányok*. NKE NI, Budapest, 2014, 23-36. o.

CSIKI, Tamás – TÁLAS, Péter: Can we identify a coherent strategic culture in Hungary? In: BIEHL, Heiko – GIEGERICH, Bastian – JONAS, Alexandra (Eds.): *Strategic Cultures in Europe. Security and Defence Policies Across the Continent*. Springer, Berlin, 2013, 165-180. o.

CSIKI Tamás – TÁLAS Péter: Stratégiától stratégiáig. A 2009-es és 2012-es magyar katonai stratégia összehasonlító elemzése. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*. 7. évf., 2014/2. szám, 62-76. o.